

גורל כתבי-היד של ר' שלמה ח'עלמא *

מאת

אברהם בריק

בהקדמה לספרו „מרכבת המשנה“¹ מזכיר ר' שלמה ח'עלמא: „משנה שאינה צריכה שנית, וח'ן לגדרי יצאתי, בצאתי מבית הספר חפשי, תשתוחח עלי נפשי, ולבבי הומה בפרפראות לחכמה... וחכמת האלגיברה, יפה וברה, ומופתי ההנדסה, בדוק ומנוסה, ואבן-בוחר ואבן פנה, בחכמת הגיא'מטריאה והתכונה“. מכאן ואילך הוא הולך ומונה ספרים שחיבר והם אתו בכתובים: „כתפות עשיתי לי חוברות... הנה הוא באמתחתי, כמוס עמדי חתום באוצרותי“².

אחדים מספריו הוא מזכיר בשמותם: הגהות על מחברת „שערי זמרה“ מאת המדקדק ר' שלמה זלמן הענע³: „ועשיתי הגהות על מחברת „שערי זמרה“, אשר בעל „בנין שלמה“⁴ חיברה, מה שתפסתי עליו במקומות רבים. ותחת ידי המה בכתובים“⁵. ספר „שערי נעימה“ על פסקי טעמים לספרי „אמ"ת“ (= איוב משלי תהלים)⁶ ו„חבלים נפלו לי בנעימים“⁷ לנקד על פה פסקי הטעמים... וקראתי שמו „שערי נעימה“⁸.

אך רבים יותר המה ספריו, אשר הוא מזכיר אותם רק דרך אגב או ברמז: „ועלה בדעתי לסדר על דרך הגמרא להתחיל בחידושי הו"ת“^{8*} ובחידושי פוסקים ומי" לגמרה (כוונתו לשני חלקים אחרים של ספרו „מרכבת המשנה“, ולמהדורא בתרא)... ולילה כיום האירה, לעשות מהדורא בתרא, ולסדר כסדר על המי" (= המיימוני) ולצרפה ולצחצחה... וכל חידושי הו"ת אשר יש להם מבוא ושייכות, לפסקי הלכות“⁹. „וחצבתי

* עי' מאמרי „ר' שלמה ח'עלמא, בעל מרכבת המשנה“ ב„סיני“ כרך סא, עמ' קסט—קפד.

1. על „יד החזקה“ להרמב"ם, מאת ר' שלמה ח'עלמא ח"א פפד"א תקי"א.
2. שם בהקדמה. כדאי להעיר, שההקדמה כתובה במליצות וחרוזים, כדרכם של המשכילים בתקופה ההיא, ובמיוחד משכילי זמושטש, עיר מולדתו של רש"ח.
3. ס' „שערי זמרה“ לפסקי טעמים לנ"ך, המבורג תע"ח, מאת ר' שלמה ב"ר יהודה לייב ש"ץ הכהן, המכונה ר' שלמה זלמן הענע. להלן: שו"ה.
4. לשו"ה, פפד"א תס"ח. 5. בהקדמתו ל„מרכבת המשנה“.
6. שערי נעימה, פפד"א תקכ"ו. 7. תהלים טז ה. הכוונה לעבודה נעימה.
8. שם, בהקדמה.

8*. ודאי שיש לפענח: חידושי הלכה ותוספות. „חידושי הלכה“ היו נפוצים ומקובלים בין המחברים בני דורו. ואף בתקופה שלפניו קראו מחברים שונים לספריהם: „חידושי הלכה“. כן קרא המהרש"א לספרו: חידושי הלכות ואגדות; חידושי הלכות מהר"ם שיף, ועוד. ורש"ח בהקדמה לספרו „שלחן עצי שטים“, שהופיע אחרי ספרו „מרכבת המשנה“ מזכיר ברשימת הספרים שחיבר: „וחיברתי... חידושי הלכה ותוספות“, וחידושי הו"ת אינו מזכיר שם. מכאן, שחידושי הלכה הן-הן חידושי הו"ת.

9. שם.

לי ציון במלאכת הדקדוק והגיון... למהר ולדבר צחות, ולקטתי בין העמרים, דרכי המשקל והשירים... תורי זהב עם חרוזים" ¹⁰. יש לשער, שכוונתו לספר, "עיטור סופרים" ¹¹.

על תוכנם וחשיבותם של ספרים אלה שהזכרתי — בהזדמנות אחרת. כאן באתי לתהות על גורל כתבי היד של ר' שלמה ח'עלמא.

נוסף לספרים שהזכרתי מתוך ההקדמה לספר, "מרכבת המשנה", מציין המחבר בתוך ספרו לכמה ספרים אחרים שחיבר, והוא אף מצטט מתוכם, פסקי הלכות, שבהם הוא דן:

א. "הוג הארץ" על גבולות א"י ¹².

ב. "דרושים על הפטרה" ¹³.

ג. "חידושי הלכות" ¹⁴.

ד. "חידושי גפ"ת" ¹⁵.

ה. "שאלות ותשובות" ¹⁶.

ו. "חידושי הו"ת". בהרבה מקומות הוא מזכיר: "ובחידושי הו"ת" ¹⁷... כמו כן מזכיר רש"ח: "כן העליתי בלימוד החילוק" ¹⁸; "ובדרושים הארכתי" ¹⁹. במהדורת שלוניקי תקמ"א, מהדורא בתרא לג' חלקי, "מרכבת המשנה" כותב המגיה, הרב שלמה מרדכי איש ימיני, בהקדמתו: "ועוד לו דרושים ושיטות הכל בכתב ואור עיני חזינהו להנהו קטופי" ²⁰... ופעם, אחרי שקלא וטריא ארוכה, מזכיר רש"ח: "ויש לי על זה חבילות של תשובות, ואין כאן מקומו להאריך" ²⁰.

אחת-עשרה שנה לאחר הופעת ספרו, "מרכבת המשנה" יצא לאור ספרו, "שלחן עצי שטים" ²¹. בהקדמה לספר זה חוזר המחבר ומונה את הספרים הנ"ל, שמנה בהקדמת ספרו, "מרכבת המשנה", ומזכיר עוד כמה ספרים שהספיק לחבר, מהם שבאו כהשלמה לספריו הישנים, ומהם ספרים חדשים: "עוד גדלתי והוספתי מעשה עבות, וחיברתי ס' שאלות ותשובות" וכאן הוא ממשיך ברשימת הספרים החדשים: "שתחת ידי הם

10. שם. 11. לרש"ח פפד"א תקכ"ו.

12. ראה, "מרכבת המשנה", שאלוניקי תקמ"ב הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ו; הל' תרומות פ"א ה"ו.

13. הל' דעות פ"ו ה"ז: "ובדרושים על הפטרה הארכתי".

14. הל' שבת פ"ג ה"כ (פפד"א תקי"א): "ובחידושי הלכות שלי הארכתי בביאור הסוגיא לדרך רש"י".

15. שם פ"ז הי"ז: "ובחידושי גפ"ת הארכתי".

16. הל' איסורי ביאה פט"ו ה"א: "ובשו"ת הארכתי".

17. הל' קרבן פסח פ"ו ה"ב; הל' רוצח פ"ג הי"ד: "ובחי' הו"ת הארכתי".

18. הל' שאלה ופקדון פ"ה.

19. הל' תלמוד תורה פ"ד ה"ב. 20. הל' עירובין פ"ב הי"ג.

21. על ל"ט אבות מלאכות, הל' שבת ויום טוב וחול המועד, ברלין תקכ"ב, ספר זה הוא השני מעשרה שולחנות, שחיבר רש"ח.

לספר, "שלחן עצי שטים" (להלן: שע"ש) הוסיף המחבר, אחרי הדפסת הספר, הל' גמ"ח, הל' שמחות והל' אבלות.

בכתובים": „קונטרס הראיות”²²; ספר „בית יער הלבנון”²³; ספר „קהלת שלמה”²⁴; „חידושי הלכות ותוספות”²⁵; חילוקים על סדר הש”ס”²⁶. הפעם מדגיש המחבר ומציין את מטרתו וחשיבותו של כל ספר לחוד. „קונטרס הראיות” בא: „להקל על המעיינים בספרי עשרה שלחנות... ותפסתי בקצרה, כדי לא לבלבל את המעיינים בפלפול ובסברא”. על ספר „בית יער הלבנון”: „מעשה ידי אמן, מעשה חרש וחושב... בה ישמחו אנשי חיל במלחמת התורה חריף ושנון”. על ספרו „חידושי הלכה ותוספות”: „מתוקים מדבש ונופת”. על ספר „קהלת שלמה”: „מעשה רוקם, דרושים נחמדים מלוקטים כמעשה שושן, באולם שושנת העמקים”.

עשרת השולחנות

כבר הזכרנו למעלה, שרש”ח חיבר עשרה ספרים, הידועים בשם „עשרה שלחנות”, עליהם הוא כותב: „כי חנני ה' להתחיל ולגמור עשרה שלחנות, אשר הכינתי בעזר הצור זה ימים לא כבירים”²⁷.

שלחן א, שלחן תמיד
כולל: דיני נט”י וברכות השחר וק”ש וברכותיה ותפלה שחרית וערבית, ברכת המזון, ברכות, מנהגי כל השנה ושלש רגלים, הלכות שופר, סוכה ולולב ונ”ח ומגילה.
שלחן ב, שלחן עצי שטים
כולל: ה' שבת ויו”ט וחוה”מ, גם דיני מלאכות האסורות לאבל²⁸.

שלחן ג, שלחן גד
כולל: ה' ע”ז ואביזריהו והיי”ג והשו”ב וה' מליחה, וה' איסור והתר וחמץ בפסח וערלה, חדש וכלאים, בכור וחלה.

שלחן ד, שלחן המלך
כולל: דיני שבועות ונדרים, כתיבת סת”ם וקדושת ביה”כ (= בית הכנסת) וה' תלמוד תורה, כיבוד ת”ח והורים.

שלחן ה, שלחן ערוך
כולל: ה' קידושין גיטין ומיאון הקטנה, ה' כתובות ותנאים, שאר כסות ועונה.

שלחן ו, שלחן הטהור
כולל: כל הלכות ביאות האסורות, ה' חליצה ויבום, ה' נדה ומקואות.

שלחן ז, שלחן הפנים
ה' רבית, ה' גנבה וגזלה, ה' נזקי ממון ונזקי שכנים, ה' מעקה, דיני חבלות, אונאה, מקח טעות, השבת אבידה, פריקה וטעינה, צדקה.

22. ראה להלן: קונטרס הראיות. 23. ראה להלן: „בית יער הלבנון”.

24. ראה להלן: „קהלת שלמה”. 25. ראה להלן: „חידושי הלכות”.

26. ראה להלן: „חידושי גפ”ת”, „לב שלמה” ו„חילוקים על ש”ס”.

27. בהקדמתו שם. 28. עי' לעיל הערה 21.

שלחן ה, שלחן הכסף

ה' מכירה, ה' מתנות, הפקר ונכסי הגר, ושליחות וה' ירושה.

שלחן ט, שלחן המערכות

ה' דיינים וה' עדות, ה' טוען ונטען וארבעה שומרים, ה' הלואות ושטרות ושותפות, גביית מלוה מוקדם ומאוחר.

שלחן י, שלחן לעולה

דינים הנוהגים לעולה מבבל לא"י, דהיינו ה' מתנות כהונה, ה' תרומות ומעשרות, מתנות עניים, ראשית הגז וכלאי הכרם וכלאי זרעים, והמרכיב, ה' חלה והלכות פרוזבול. בסוף שולחן י הוסיף רש"ח פירוש על הל' קידוש החודש להרמב"ם. לתוספת זו הוסיף רש"ח בהדגשה: „ביאור גחמד אף נעים“.

רש"ח חיבר גם כעין קיצור לעשרה השולחנות, כדי להקל על המעיין למצוא בקלות את מבוקשו: „ובסופו קונטרס הראיות על כמה וכמה הכרעות, אשר הכרעתי בס' עשרה שלחנות ותפסתי בקצרה, כדי לא לבלבל את המעינים בפלפול וסברה“²⁹. עשרה ספרים אלה באו להורות וללמד את האדם בישראל כיצד להתנהג ולסדר כל סדר חייו, בין אדם לחבירו, במשא ומתן ובמלאכה, וכו', ובין אדם למקום, בימי חול ובשבתות וימים טובים. אין המחבר דולג על אף דין אחד אשר יהודי נתקל בו, והוא מלווה אותו מהשכמת הבוקר עד עלותו על משכבו, ומיום הוולדו ועד להחזרת נשמתו למרומים.

מימות הרמ"א עד לימינו אלה לא ידוע על חיבור בעל היקף כה גדול כמו „עשרה השלחנות“. ואכן, רק שקדן כמו רש"ח יכול היה להשלים עבודה כבירה כזו, כפי שהוא מעיד על עצמו בהקדמתו שם: „הביאני עד הלום רוב השקידה, כי נדדתי שינה מעיני“³⁰, לילה כיום האיר לי³¹, לא משתי מתוך אהלי³², יהלל פי שפתי רננות“³³. וכן במקום אחר: „מתוך אהלה של תורה לא משתי, ואת כל כלי מששתי“³⁴.

על ערכם וחשיבותם של עשרת השלחנות אנו למדים מן העובדה, שעוד בהיותם בכתב-יד כבר ידועים היו בין לומדי התורה ורושמי רשימות לספרי הלכה ופסקי דינים, ורבים הם המחברים המצטטים בספריהם הבאות מתוך עשרת השלחנות של הרש"ח³⁵. מתוך עשרה שולחנות אלה, הגיעו אלינו בדפוס רק אחד מהם, והוא: „שלחן עצי שטים“, השני במספר השלחנות³⁶.

29. בהקדמתו שם. 30. עפ"י: „ותידד שנתי מעיני“ — בראשית לא מא.

31. עפ"י: „ולילה כיום יאיר“ — תהלים קלט יב.

32. עפ"י: „ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל“ — שמות לג יא.

33. עפ"י: „ושפתי רננות יהלל פי“ — תהלים סג ו.

34. עפ"י: „כי מששת את כל כלי“ — בראשית לא לו.

35. לדוגמא: ר' יצחק אייזיק כהן צדק, בסוף ספרו „זכרון כהונה“, לבוב תרכ"ז: „וואת אשר כתב הרב הגאון המפורסם בעה"מ מרכבת המשנה ועשר שולחנות“.

הרב ר' גרשון, ראש בית דין דק"ק פפד"א בהסכמתו ל„שלחן עצי שטים“: „והביא

ספרו בידו, אשר עשה שלמה עשרה שלחנות“. והרש"ח הל' שכירות פ"ב הי"ב: „ועיין

מה שכתבתי בעשר השלחנות“.

36. ראה לעיל הערה 21.

כן נמצא כרך אחד בכתב ידו של המחבר, ובו: שלחן ה', שלחן ערוך, על הלכות קידושין, גיטין, כתובות, גירושין, מיאון הקטנה, והוא קיצור פסקי דינים מתוך שו"ע אבן העזר. נמצא גם חלק משלחן ו', "שלחן הטהור", הכולל: הלכות ביאות אסורות, יבום וחליצה, סדר חליצה עם פירוש, אונס ומפתה, הלכות סוטה והלכות גט פשוט ³⁷. יתר שבעת השולחנות מלבד יתר הפליטה משל שולחן ו' — אין לנו, לצערנו הרב, שום ידיעה עליהם.

כרך זה בכתב יד המחבר נמצא עתה בירושלים. רכש אותו לפני מלחמת העולם הראשונה, הרב ר' חיים יהודה לייב אוירבך, ז"ל. בתחילה פקפק הרב אוירבך אם לקנות את כתה"י, כי חשש לזיוף; רק לאחר דרישה וחקירה והוכחות שהביא מוכר כתה"י, הרב ר' אפרים פישל איצקוביץ, ז"ל, ע"י תעודות, מאת רבני הונגריה, המאשרים בתוקף שכ"י זה הוא כתב ידו של רש"ח — נחה דעתו של הרב אוירבך ³⁸. ולמרות מה שמצבו הכלכלי היה אז קשה מאוד, לא חסך כל מאמץ ונגש להוציאו לאור. בינתיים פרצה מלחמת העולם. נפסקו הקשרים שבין הישוב בארץ לבין ארצות התפוצה, וסבל הישוב היה רב מאוד. בתנאים כאלה אי אפשר היה לחשוב על הדפסת ספרים — והדבר נדחה ³⁹. בינתיים המשיך הרב אוירבך להתעמק בתוכן כתה"י, ומתוך עיון ולימוד בו, חידש בו חידושים וביאורים משלו, וכאשר שקטה הארץ ניגש במשנה מרץ להדפיס את כתה"י, והוא כותב: "ואחרי שזיכנו הי"ת בחסדו, שחמדה גנוזה זאת נפל לגורלי... לא נחתי ולא שקטתי לעשות רצון צדיק הג' ה", מרכבת המשנה" ז"ל... שיראה אור להנות בו כל אחד" ⁴⁰.

בשנת תרפ"ז הופיע הספר "חכם לב". בשולי הגליון, ביאורים וחידושים של הרחי"ל אוירבך על כ"י זה. אך גם הפעם לא עלה בידי הרב הרחי"ל אוירבך, להגשים את משאת נפשו, להוציא לאור כל כתה"י, ומחוסר אמצעים הדפיס רק חלק קטן ממנו, שלשה סימנים מהלכות קידושין: סי' כו, כז וכט. והוא מתנצל: "ואמרתי בלבי אולי גם כתבי אשר נולדו בעוני ודוחק יעלו לרצון לפני קוני ביחד עם עלית נשמתו — ספרו של אותו צדיק גאון ישראל המחבר ז"ל, וצפיתי לישועת ד' שיעזורני להוציא מחשבתי זו לפועל" ⁴¹. ובתקוה לסיכויים אפשריים מבטיח לנו הרחי"ל אוירבך להמשיך ולהשלים את הדפסת הספר עד תומו, בקרוב: "וכאשר יזכנו הית"ש להמציאנו עוזרים

37. כ"י "שלחן ערוך" על אבן העזר, שולחן ה' מתוך עשרה השולחנות של רש"ח. כדי להעיר תשומת לב המעיין לשינוי תוכן שולחן ה' לפי הנזכר בהקדמת שע"ש ולפי כתה"י שלפנינו: לפי כתה"י מכיל שולחן ה' נוסף להל' קידושין וגיטין, "מיאון הקטנה וה' כתובות ותנאים, שאר כסות ועונה", ותו לא. בתוכן כתה"י נראה ברור לעיין בשולחן ה' גם: הלכות חליצה ויבום, סדר חליצה עם פירוש, אונס ומפתה, ה' סוטה, גט פשוט, וקונטרס עגונות — ז"א, כל הלכות איסורי ביאה. יש להניח, שאחרי הדפסת "שלחן עצי שטים" החליט רש"ח לספח לשולחן ה' גם הלכות איסורי ביאה, כדי ששולחן זה על אבן העזר יהיה בשלימות, החל מסימן א עד הסוף, כסדר של שו"ע אבן העזר.

38. ראה יקר סהדותא בספר "חכם לב" להרב רחי"ל אוירבך, ירושלים תרפ"ז.

39. מבוא ל"חכם לב". 40. ראה לעיל הערה 38.

41. בהקדמה לספרו "חכם לב".

ותומכים איחל לחסדי ה' להדפיסו אדרא עד תומו עם ספרי „חכם לב" על כל שו"ע אבה"ע בס"ד"⁴².

לצערנו הרב טרם קויים מאוויז של הרחי"ל, וכה"י הנ"ל, היחידי בעולם, רב הכמות ורב האיכות, שנשאר לנו מאת רש"ח, מחכה לגואל, שיוציאו לאור. כמו כן לא ידוע גם על גורלם של יתר כתבי היד שהזכרתי בתחילת מאמר זה, ולכן אין באפשרותי לדון על תוכנם ועל טיבם של ספרים אלה. נשאר לי רק לשמור על זכרם ע"י הזכרת שמות המחברים והספרים המצטטים מתוך כתבי היד הנ"ל, וזאת היא מטרתי כאן.

דרושים על הפטרה

פעמיים מזכיר בעל „מרכבת המשנה" שחיבר ספר „דרושים על הפטרה": „ובדרושים על הפטרה הארכתי... וזה פשוט וברור"⁴³; „ועמ"ש (= ועיין מה שכתבתי) בדרושים על הפטרת פרשת וישב"⁴⁴. מכאן, שספר זה ידוע היה לקהל הלומדים, או לפחות, לאותם תלמידי-חכמים שהיו אתו בקשר בענייני הלכה.

יש ורש"ח מקצר וכותב: „ועמ"ש בחלק הדרושים"⁴⁵; „כן העליתי בדרושים עי"ש"⁴⁶; „ובדרושים הארכתי"⁴⁷; „ובדרוש עשיתי סמך די"ג שנים עשו בחרן"⁴⁸ ועוד רבות כאלה. כאן לא ברור לנו לאיזה דרושים התכוון המחבר, אם ל„דרושים על הפטרה", או לדרשות על אגדות התלמוד, או לדרושי הלכה, וכוונתו לחיבור נוסף, מלבד ה„דרושים על הפטרה".

למרבה הצער אין רושמי רשימות ביבליוגרפיות של כתבי-יד מזכירים את כתה"י של בעל „מרכבת המשנה", והמקור היחידי ממנו אפשר לשאוב, הן הציטטות מתוך ספריו, וכך אין באפשרותנו לפתור חידה זו, או אף לחוות דעה עליה. ואולי יתרחש נס ובקרוב יתגלה כתב-יד זה באחת הספריות בעולם — ותאורנה עינינו...

חידושי הלכות

ספר זה של רש"ח מצוטט בספרו „מרכבת המשנה": „ובחידושי הלכות שלי הארכתי בביאור הסוגיא לדרך רש"י"⁴⁹. בהקדמה לספרו „מרכבת המשנה" פפד"א חק"א הוא מזכיר את חיבורו „חידושי פוסקים" ובהקדמה לספרו „שלחן עצי שיטים" הוא מזכיר: „חידושי הלכה ותוספת". לעומת זה אנו מוצאים יותר משלושים ציטטות ב„מרכבת המשנה" בלשון: „ובחידושי הו"ת הארכתי"⁵⁰; „ובחי" ה"ת הארכתי"⁵¹. במקומות אחדים מוסיף הרח"ש פרטים: „ובחידושי הו"ת מס' חגיגה דף ד' ובתוספות ד"ה לא נצרכה הארכתי בזה"⁵²; „ובחי" הו"ת אות ג' הארכתי"⁵³; „איברא לפמ"ש

42. שם. 43. „מרכבת המשנה" (שאלוניקי תקמ"ב) הל' דעות פ"ו ה"ו.

44. הל' סנהדרין פ"ח ה"ד. 45. הל' איסורי ביאה פ"ג ה"ב.

46. סנהדרין פ"ח ה"ג. 47. הל' תלמוד תורה פ"ד ה"ב.

48. הל' ע"ז פ"א ה"ג. 49. הל' שבת פ"ג ה"כ.

50. כגון: הל' יום טוב פ"ב ה"ט; הל' שבועות פ"ט הי"ח ועוד.

51. הל' שכנים פ"ב הי"ז. 52. הל' אישות פ"ד הי"ו (פפד"א תקי"א).

בח"י הו"ת ב"מ ד' צ"ג⁵⁴ ... ובחי' הו"ת הארכת"י⁵⁵. פעם אחת מוסיף הרש"ח את המלה: כת"י — , ובחי' הו"ת כת"י סוכה די"ו הארכת"י⁵⁶.

מתעוררת השאלה, האם כל אותם החיבורים שהזכרנו: „חידושי הלכות“, „חידושי פוסקים“, „חידושי הו"ת“, חיבורים נפרדים הם, או שהמדובר הוא בחיבור כולל אחד. שהמחבר מזכיר אותם, משום מה, בשמות נפרדים? יש דעות בדון זה לכאן ולכאן. קשה לקבל את הדעה שהספרים „חידושי הלכה“ ו„חידושי פוסקים“ הם זהים. בהקדמה לספרו „מרכבת המשנה“ כותב המחבר: „ובדעתי... להתחיל בחידושי הו"ת ובחידושי פוסקים“. הרי שמודגש כאן, חידושי הו"ת לחוד וחידושי פוסקים לחוד.

מה שנשאר לבירור הוא, האם הספר „חידושי פוסקים“ הוא ספר נפרד, או שגם הוא נכלל בתוך הספר „חידושי הלכה“. הדבר עדיין טעון בירור, ולרושמי רשימות ביבליוגרפיות פתרונים⁵⁷.

יש לציין, שהמחבר מזכיר בתשובות לשואליו בענייני הלכה את ספרו „חי' הו"ת“, כן הוא כותב בתשובה לבעל „זכרון כהונה“ בעניין שאלת עגונה: „והרבה אריכות הייתי יכול להאריך בזה... אמנם מחמת טרדת למוד הו"ת בתחילת הזמן אין הפנאי מסכים עמדי“⁵⁸.

„חידושי גפ"ת“; „לב שלמה“ ו„חילוקים על ש"ס“

כן יש להזכיר מחיבוריו של רש"ח את ספריו: „חידושי גפ"ת“; „לב שלמה“ ו„חילוקים על ש"ס“. השנים הראשונים רשם החיד"א בין יתר ספריו של רש"ח⁵⁹. כתב היד של הספר „לב שלמה“ היה מצוי בספרייתו הפרטית של הרב ר' חיים אלעזר שפירא ממונקטש, זצ"ל⁶⁰, והוא מצוטט ממנו: „והנה ראיתי בשו"ת לב שלמה כת"י להגאון בעל מרכבת המשנה ז"ל, סי' כ"ג, שכ' וז"ל: ועל אודות המתחסדים לומר במוסף שבת קדושת כתר כפי נוסח הספרדים והאר"י“⁶¹.

כתב-היד „חילוקים על ש"ס“ היה לנגד עיניו של ר' ראובן מרגליות, והוא כותב: „כן ראיתי אצל אחד ממערב גליציא כרך בכתב ידו של הגאון ר"ש כולל חידושי מסכתות“⁶². כפי שרש"ח כותב בהקדמתו ל„שלחן עצי שטים“: „חילוקים הרבה על סדר הש"ס סדורות“; „העליתי בלימוד החילוק“⁶³ — ברור שר"ר מרגליות ראה את ספר החילוקים, אלא שהוא רשם בשינוי השם.

53. הל' שכירות פי"ב ה"ו.

54. הל' אישות פ"ב ה"ב.

55. הל' חמץ ומצה פ"א ה"ב.

56. הל' שבת פי"ד ה"א.

57. ראה בן יעקב, „אוצר הספרים“ מס' 466: „חידושי הר' שלמה בעל מרכבת המשנה בש"ס גפ"ת“; שם הגדולים להחיד"א מערכת ספרים אות מ, סי' רכד.

58. ראה לעיל הערה 35.

59. שם הגדולים שם: „וחידושי גפ"ת לרוב ושו"ת ל"ב שלמה“.

60. מחבר שו"ת „מנחת אלעזר“ מונקץ תרס"ג.

61. „מנחת אלעזר“ (ברטיסלבה תרפ"ד) ח"ג, בסוף הקונטרס „שירי מנחה“.

62. „סיני“ כרך לא, עמ' צג-צד. 63. „מרכבת המשנה“, הל' שאלה ופקדון פ"ה.

העץ החיטי בטמץ הנזילות ופניו וכן אצל פתחים

ואמר פתחיה

דף מתוך הגהות על ס' „שערי זמרה" בכת"י

שו"ת

בין יתר חיבוריו של רש"ח יש להזכיר את ספר שו"ת שלו. בהקדמתו לספרו „שלחן עצי שטים" הוא כותב: „וחיברתי ס' שאלות ותשובות" ⁶⁴. ב„מרכבת המשנה" הוא מצטט חיבורו זה יותר משלושים פעם: „ובשו"ת הארכתי" ⁶⁵; „ובחלק שו"ת בארתי" ⁶⁶. ברוב המקומות הוא מציין גם ס' השו"ת: „ובחלק שו"ת של"ח הארכתי" ⁶⁷; „ובחלק שו"ת שי"ב הארכתי" ⁶⁸; „והארכתי בזה בחלק שו"ת שם שי"ב" ⁶⁹; „ובחלק שו"ת של"ג בארתי" ⁷⁰; „ובחלק שו"ת שכ"א הארכתי" ⁷¹; „ועין בחלק שו"ת שי"ב ארוכות בענין שלד"ע ואין כאן מקומו" ⁷²; „ועמ"ש בחלק שו"ת" ⁷³; „ובגוף ענין זה הארכתי בחלק שו"ת שי"ה" ⁷⁴; „ובחלק שו"ת שי"ג העירותי" ⁷⁵; „ועמ"ש בחלק שו"ת כתי שי"א" ⁷⁶; „ובחלק שו"ת כתי שי"ט וש"ך הארכתי" ⁷⁷; „ועמ"ש... ביישוב השגת הראב"ד דפה. ובחלק שו"ת שי"ד הארכתי ביישוב ההשגה" ⁷⁸; „ובחלק שו"ת שי"ד בארתי" ^{78*} ועוד.

פעם אחת הוא אף מזכיר את נידון השאלה: „והארכתי בזה בשו"ת מהנטבע בדובנקא" ⁷⁹.

בתשובה להרב ר' רפאל מייזליש בעל „תוספת שבת" ⁸⁰ הוא עונה: „ויישוב קושי' זו תמצא בחלק שו"ת שכ"ט, דאין זה שייך לחיבורי זה" ⁸¹. לשאלה אחרת של הרב הנ"ל הוא עונה: „והנה נשאלתי בענין זה מן הרב בעל תוספת שבת... ואין כאן מקום לקושיית מר, והנה יתר שאלותיו ותשובותי המה בכתובים בחלק שו"ת של"ג, ואין כאן מקומו" ⁸².

הוא מזכיר תשובתו לרב אחר: „ונשאלתי על הלשון הזה מהרב ר' ראובן מק"ק וועברין בארץ הגר, וזאת תשובתי בקצר, מה שהקשה עלי... עוד הארכתי עם הרב המופלא הנ"ל ואין כאן מקומו, ויעויין בחלק שו"ת" ⁸³.

כן הוא מזכיר את שאלתו של הרב ר' גור אריה, בן אחותו: „והנה בחלק שו"ת שמ"א נשאלתי מבן אחותי הרב ר' גור אריה במה שנסתפק... והשבתי לו... וע"פ הדברים הללו תמצא יישוב לקושייתנו הג"ל ודוק" ⁸⁴.

ציון מראה המקומות לסימני השאלות ותשובות מוכיחים לנו, שחיבורי רש"ח

64. שולחן עצי שטים, שם. 65. הל' אסורי ביאה פ"ד הי"ח.

66. שם פ"ה הי"ז. 67. הל' לולב פ"ח ה"ב.

68. הל' מגילה וחנוכה פ"א הי"א. 69. הל' גזילה ואבדה פ"א ה"ט.

70. הל' גירושין פ"ד ה"ח. 71. הל' נערה בתולה פ"א הי"א.

72. הל' מעילה פ"ו ה"ב. 73. הל' תפילין פ"ח ה"ד.

74. הל' מכירה פ"י ה"ח. 75. הל' איסורי ביאה פ"ה הי"ח.

76. הל' יום טוב פ"א הל"א. 77. הל' שבת פ"ו ה"כ. 78. הל' ממרים פ"ד ה"ג.

78*. ראה הערה *84.

79. הל' גירושין פ"ג הי"ט, שאלת עגונה. דובנקא קהילה קטנה, שייכת לתשע הקהילות שקהילת חלם עמדה בראשן. רש"ח היה נציג קהילת חלם ותשע הקהילות בוועד דד"א. נהר בוג עובר ע"י דובנקא, ויהודי טבע, או נטבע ע"י רוצח, בנהר.

80. „חידושי הלכות שבת וערובין" (פפד"א תקכ"ז). 81. שם הל' שבת פ"ו ה"ב.

82. שם פכ"ד הי"ו. 83. הל' פרה אדומה פ"ד ה"ח. 84. הל' ממרים פ"ד ה"ב.

היו מסודרים וידועים לבני דורו הלמדנים; אחרת לא היה מפנה אותם לעיין במקור. ומסתבר שהיו גם מוכנים לדפוס, כמו רוב כתבי היד של רש"י^{84*}.

ספר „חוג הארץ”⁸⁵

הספר „חוג הארץ” אף פעם אינו נזכר ב„מרכבת המשנה” מהדו' פפד"א תקי"א, ואף לא בהקדמתו ל„מרכבת המשנה” בתוך רשימת ספריו שם. כן אינו מזכיר את ספרו „חוג הארץ” בהקדמתו לספרו „שלחן עצי שטים”. שגדפס בברלין תקכ"ב. ברם, ב„מרכבת המשנה” מהדו' שלוניקי תקמ"ב הוא מזכירו ארבע פעמים: בהל' תרומות פ"א ה"ז; הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח; שם פ"ז ה"ט; הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ח. כנראה, שספר זה חיבר אחרי הופעת שני הספרים הנ"ל, או שהשלים אותו לאחר ששהה בארץ-ישראל, שעל גבולותיה הוא דן בספר זה. לצערנו הרב לא נדפס הספר וכאמור גם כתב היד נאבד ואיננו ואין באפשרותנו לדון על תוכנו. אך גם מהקטעים המעטים המובאים ב„מרכבת המשנה” נוכל לקבל מושג מה על ערכו החשוב.

לדוגמא: הרמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ח כותב: „שלשה מיני בהמה, והם: שור, שה ועז. ושבעה מיני חיה: איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר. הם ומיניהן, כגון שור הבר והמריא שהן ממין השור”. רש"י לדברים יד ה: „איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר” מפרש: „ותאו — תורבלא, תור היער, באל"א יער בלשון ארמי”. לפי פירושו תאו זהו שור הבר.

ולכאורה הרמב"ם סותר את עצמו. שהרי בהל' כלאים פ"ט ה"ה הוא כותב: „מין שיש בו מדברי וישובי, כגון שור הבר עם השור... מותר להרכיבן זה עם זה מפני שהן מין אחד”. לפי זה, תאו זה מין בהמה, אם כן ישנם ארבע מיני בהמה ויש שה מיני חיה?

רבים ממפרשי הרמב"ם התלבטו בקושי זה, כדי למצוא הסבר לדבריו, המגיד משנה כותב: „איני יודע לתרץ”⁸⁶. אך בעל „מרכבת המשנה” מתרץ סתירה זו, בהסתמכו על ספרו „חוג הארץ”, בו הוא חולק על פירוש רש"י, המפרש: „ותאו תורבלא, תור היער, באל"א יער בלשון ארמי” — „ותמהני, מי הביאו לומר דיער הוא באלא בלשון ארמי, ובאמת כל יער מתרגם חורשא וכל לבנון מתורגם לבנון”. והוא ממשיך: „בספרי „חוג הארץ” כת"י שלי, שם מבורר שיש באלא בא"י, שם הר בחלקו של שמעון על גבול פלשתים, ואולי יש יער על ההר הזה, והעזים הגדלים שם הם עזי דבאלא”. ומכאן מסיק רש"י, שתאו אינו מין בהמה, ורק שור הבר הוא ממין בהמה, ובכך מתישבת הסתירה שבדברי הרמב"ם הל' כלאים לדבריו בהל' מאכלות אסורות.

המקום הראשון שהספר „חוג הארץ” נזכר בו, הוא „מרכבת המשנה” על דברי הרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ז-ח: „איזהו ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים? מרקם שהוא במזרח א"י עד הים הגדול... מהיכן החזיקו עולי בבל? מכזיב ולפנים כנגד המזרח”... הנידון הוא, איזה חלק בשטחים אלה הוא בחזקת חוץ לארץ וטמא משום ארץ העמים

^{84*} בינתיים הגיע לבית החוצאה של „מוסד הרב קוק” צילום כתב-יד של קובץ שר"ת מאת רבי שלמה חעלמא, הנמצא באוספו הפרטי של מר מ. ליהמן בניו-יורק. הקובץ נמסר לדפוס יופיע בקרוב בעז"ה.

⁸⁵ על גבולות ארץ ישראל, כתב-יד. ⁸⁶ רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ח.

ופטור מן המעשר ומן השביעית, ואיזה חלק הוא בחזקת א"י והוא טהור וחייב בתרומות ומעשרות ושביעית.

רש"ח מסביר דברי הרמב"ם, ומצטט כאן מספרו „חוג הארץ" על גבולות א"י, ולמען תת הסבר יותר מפורט וברור שירטט תרשים קצר של גבולות א"י, התנחלות השבטים למקומותיהם וכו' מתוך ספרו „חוג הארץ", וצירף את זה לעניין הנידון: „בספרי חוג הארץ בארתי כל ערי א"י לגבולותיה סביב, וכאן רשמתי ראשי פרקים השייכים לעניננו". וכך הוא ממשיך לפרט כל מקום ומקום, גבולותיה, שמות הערים, התנחלות השבטים וכו', ואגב הוא דוחה כל ההשגות על הרמב"ם בהלכות הנידונות.

אין בדעתי במאמרי זה לדון על הנושא כשלעצמו (גבולות א"י והתרשים) ואף לא במקצת. לייחד את הדיבור ולחוות דעה על כך — מניח אני לאלה הבקאים בשטח מדעי זה, אבל גם אנשים לא מומחים בקריאת מפות ותרשימים שיתבוננו בתרשים זה ישימו אל לבם לכמה פרטים חשובים ומאלפים בציונים בתרשים שלפנינו.

התרשים משורטט בצורת מלבן ובקווים ישרים (פרט לים כנרת וים המלח המסומנים בקווים חצי עגולים) בתוך מלבן זה משבצות מרובעות ומלבנים של שמות השבטים וגבולותיהם. שום קישוטים אחרים או ציורים של בנינים ומגדלים, שאנו מוצאים במפות אחרות בני אותה תקופה — אין כאן.

בצד המערבי כתוב מאחורי הקו: „מערב גבול ים הגדול", נחלת שבט זבולון מחוברת ע"י רצועה מכנרת עד לים הגדול, אולי כדי להתאים עם הפסוק (בראשית מט יג): „זבולון לחוף ימים ישכון", כלומר שני ימים. תרשים דומה אנו מוצאים גם במפה המתייחסת להגר"א⁸⁷. כזיב נמצאת בפנת צפון מערב אחרי עכו. הכנרת משתפך לירדן. עין גדי קרוב לים המלח פנת דרום מזרח. אשקלון ועזה בפנת דרום מערב לאורך חוף הים הגדול. הרבה מקומות אלה תואמים למציאות של ימינו.

רש"ח מתגלה כאן כמלומד ובקי עד להפליא גם בגיאוגרפיה, כפי שהוא מעיד על עצמו: „לא הנחתי קרן זוית אשר בו לא נשתטחתי, וכל השערים המצוינים בהלכה פתחתי"⁸⁸.

מתוך שני הקטעים שהבאנו, נוכל ללמוד עד כמה הסתמך רש"ח על ספרו זה, ועל ערכו הרב שהעריך אותו⁸⁹.

הספר „חוג הארץ" נרשם ע"י: החיד"א, צונץ, שטיינשניידר, פירסט The Jewish Encyclopedia. אנציקלופדיה יודאיקה ועוד. שתי האנציקלופדיות ציינו: הספר „חוג הארץ", „היה ידוע בין הלומדים ומשכילי זמושטש"⁹⁰. הסופר ר' דוד שיפמן מזמושטש, בן עירו של רבי שלמה ח'עלמא, במאמרו „משא

87. ראה זאב וילנאי „המפה העברית של א"י", ירושלים תש"ה, עמ' כג.

88. בהקדמתו ל„מרכבת המשנה".

89. הל' שמיטה ויובל פ"ז ה"ט מדגיש רש"ח: „עמ"ש בספר „חוג הארץ" תמיהה על פי' רבנו דבר נפלא".

90. ראה החיד"א, שם הגדולים, מערכת ספרים, אות ח סי' לב; פירסט, ביבלאטיקה יודאיקא כ"א עמ' 172; צונץ שריפטן, כ' 1, עמ' 194; שטיינשניידר כ"ב עמ' 2376; אנציקלופדיה יודאיקא כ' 5 עמ' 407; דוואיש אנציקלופדיה כ' וא עמ' 454; אריה לייביש שפעער „המגיד" שנה 1856 גליון 46 ועוד.

זמושטש" (המליץ" שנה יד, 1878) מתרעם על „ההזנחה בדורות האחרונים לאוצר היקר שהשאיר לנו ר' שלמה בן משה בן עירינו". כנראה, שבזמושטש נשמר כתב היד של „חוג הארץ".

„קהלת שלמה"

ספר זה הוא מחיבוריו הראשונים של רש"ח, שחיבר בזמן כהונתו כראב"ד בקהילת חלם ותשע הקהילות. בהקדמה ל„מרכבת המשנה" מהדו' פפד"א אינו מזכיר את ספרו זה אבל הוא מזכירו בתוך ספרו זה ארבע פעמים⁹¹. בהקדמתו ל„שלחן עצי שטים" (ברלין תקכ"ב) הוא כותב על ספרו זה: „מעשה רוקם, דרושים נחמדים מלוקטים כמעשה שושן, באולם שושנת העמקים, וקראתי שם המחברת התמה: קהלת שלמה". חבל מאוד, שכתב-היד של ספר חשוב זה לא נרשם ע"י הביבליוגרפים, ונאבד מבלי להשאיר כל זכר אחריו.

לוח"ח תתס"ח

קונטרס „אבל השטים"

חיבור זה לא נרשם בין יתר חיבוריו של רש"ח, לא בהקדמתו ל„מרכבת המשנה" הוצאת פפד"א ואף לא בהוצאת שלוניקי, וגם לא בהקדמה לספרו „שלחן עצי שטים" כנראה, שקונטרס זה חיבר בסוף ימיו, לאחר שכבר חיבר את ספריו „מרכבת המשנה", „שלחן עצי שטים", „שערי נעימה" ו„עיטור סופרים". ספר זה הקדיש רש"ח לזכר אחיו ר' דוד, ז"ל, ואף קרא את הקונטרס בשם: „מצודת דוד".

קונטרס „אבל השטים" היה לפני הביבליוגרף והחוקר ר' דובער וכשטין⁹² ורשם אותו: „קונטרס, אבל השטים' ונקרא „מצודת דוד", להקים לאחיו שם בישראל". והוא מוסיף: „כתיבה אשכנזית יפה מאד, יותר מן מאתיים דפים פאליא, יחיד בעולם". הבה נקוה, אולי עוד יימצא כת"י זה באיזה ספריה בעולם.

כתב יד על קלף

ידוע גם על הקדמה לספר תהלים, שנכתב על קלף, כתוב בכתב יד מהודר ומנוקד, שרש"ח עצמו שקד על גיקודו.

כתב-יד זה נמסר למזכרת נצח לקהילת זמושטש עירו של רש"ח, בה נולד ובה כיהן אביו ר' משה כרב, והוא, בעל „מרכבת המשנה" עצמו, שימש בה כמה שנים ראש בית דין. למעלה ממאה שנה נשמר קלף זה בקהילת זמושטש.

סופר „המליץ", ר' דוד שיפמן, במאמרו „משא זמושטש", מתלונן על משכילי זמושטש, שהזניחו בזמן האחרון ולא שמרו בהקפדה על „מזכרת נצח יקר מאוד, הקדמה לס' תהלים כ"י של קלף יפה מאד של הרב הגדול ר' שלמה אשכנזי אב"ד לבוב". גם אוצר יקר זה נאבד במשך הדורות ולא זכינו להתבשם מחכמת חכם גדול זה. הסופר ר' דוד שיפמן מכנהו בשם: „ר' שלמה אשכנזי", כדי שלא להחליפו.

91. הל' שבת פ"א ה"י; שם פ"ה הכ"א; שם סוף פ"ה; שם פ"ז. במקום אחד הוא כותב: „ובספר קהלת שלמה, הארכתי ארוכות נחמד".

92. ראה רשימת הספרים וכתבי-יד מעזבון תלמידו של רש"ח, ר"ש דובנא, מס' 470; פרומקין תולדות חכמי ירושלים ח"ג עמ' 79, מילואים 41. מתוך רשימת ד' ווכשטין.

עם ר' אהרן אלפנדרי הספרדי, שאף הוא חיבר ספר בשם „מרכבת המשנה" על „משנה תורה" לרמב"ם.

ספר „תיקון שטרות"

ר' ראובן מרגליות, שקנה לפני מלחמת העולם הראשונה ספרים וכתבי יד של רש"ח בשביל הספרייה של קהילת לבוב, מזכיר בין היתר ספר „תיקון שטרות" לבוב תקע"ח, של רש"ח. „ובסופו העתיק המחבר תוכן השטרות ללשון אשכנז צח", ומוסיף, שהמחבר תירגם את המלה „שטר" לגרמנית: שולדשיין⁹³. הספר „תיקון שטרות" לא עלה בידינו למצוא. גם ברשימת ספריו בהקדמת „מרכבת המשנה" לא נזכר ספר זה. ברשימת הספרים וכתבי יד מעזבון ר' שלמה דובנא, תלמידו של רש"ח, רשום בדף 10 תחת מספר 43—60 ספר „שירות ומליצות" ביחד עם ס' „תיקון שטרות" תורגם לגרמנית. יש לשער, שהמדובר על ספר „עיטור סופרים" של רש"ח, שבה הוסיף בסוף הספר נוסחאות של שטרות שונים מספר „נחלת שבעה" ותירגמם לגרמנית: „גם נתוסף בה הנוסח של הוועקסיל מהקיסר יר"ה (= ירום הודו) הנוהג במדינתנו. ומחמת הכרח כתיבת שטרות בזמן הזה בלשון דייטש העתקתי כמה שטרות, היינו תנאים ראשונים ואחרונים, כתובה וגם תוספות וכו' מלשון הקודש ללשון דייטש"⁹⁴. את הספר „עיטור סופרים" חיבר רש"ח בהיותו צעיר לימים. המהדורה הראשונה הופיעה בזאלקווא תפ"ט*⁹⁴.

ספר „יער הלבנון"

הספר „יער הלבנון" אינו מוזכר בהקדמה ל„מרכבת המשנה" מהדו' פפד"א תקי"א בתוך רשימת ספריו שם. בהקדמתו ל„שלחן עצי שטים", שבה נזכר הס' הנ"ל הוא כותב על חיבור זה: „לבנון קודם לחידודו, בה ישמחו אנשי חיל במלחמות התורה, הריף ושנון, וקראתי כלל הספר: בית יער הלבנון"⁹⁵. רושמי רשימות ספרים וכתבי יד לא רשמו ספר זה. מלבד הביבליוגראף ר' דובער ווכשטיין מתוך רשימת ד' פרנקל, כתבי יד, ס' בית „יער הלבנון" לרש"ח. והוא מצטט: „ואתחיל בעו"ה ח"ג מן ספר „בית יער הלבנון" אשר... חיברו הג"מ שלמה בעל „מרכבת המשנה"⁹⁶. מתוך ציטטה זו אנו למדים שספר „יער הלבנון" מכיל ג' חלקים ושני חלקים ממנו היו כבר בכתובים. מקורות אחרים לס' הנ"ל לא מצאתי.

צנצנת המן

ספר בשם „צנצנת המן" לרש"ח אינו מוזכר באף אחד מספרי רש"ח. פירסט, ביבליוטיקה יודאיקה (כרך 1 ע' 172 ליפציג 1849) רשם בין יתר הספרים שחיבר רש"ח: „צנצנת המן" לר' שלמה ח'עלמא על אגדות בתלמוד. והוא מוסיף: „ספר צנצנת המן רצוף ל„מרכבת המשנה" פפד"א מהדו' ראשונה"⁹⁷. גם The Jewish Encyclopedia

93. ראה לעיל הערה 62.

94. מתוך שער הספר „עיטור סופרים" למברג 1834 (תקצ"ד) ראה לעיל הע' 11.

*94. ראה א' בריק, ר' שלמה ח'עלמא בעל „מרכבת המשנה", סיני כ' סא, עמ' קסח, הערה 1.

95. בהקדמתו לשע"ש. 96. ראה לעיל הערה 92. 97. שם פירסט.

רשם הס', צנצנת המן לאגדות בתלמוד" בין שאר ספריו של רש"ח. מקורות אחרים לס' בשם הנ"ל שחיבר רש"ח לא מצאתי. כנראה שטעות חלה כאן⁹⁸.

הגהות על ספר „שערי זמרה“

„הגהות על שערי זמרה“ מזכיר רש"ח בהקדמתו ל„מרכבת המשנה“ מהדור פפד"א תקי"א. עלי גם לציין שכתב-יד זה נצל מאבדון וצילומו נמצא ברשותי. ובאפשרותי כאן לפרט כמה פרטים על ספר חשוב זה. לשם הסבר רצוי קודם כל למסור בקיצור על תוכנו וצורתו של הספר „שערי זמרה“ גופו: הס' הנ"ל מסודר ומחולק לשערים ופתחים. הוא מכיל שמונה שערים, לכל שער פתחים אחד. ס"ה מג עמודים⁹⁹. כדי לתת למעיין הסבר ברור נוסף, מביא המחבר השוואות וציטטות מתוך פסוקי נ"ך וספרים. כדי להקל על לימוד חוקי הטעמים והנגינות, חיבר המחבר לוח נגינות וצירף אותו בסוף הספר.

הגהותיו של רש"ח בנויות ומותאמות לספר זה, לשערים ופתחים, ועל כל שער ופתח עשה רש"ח הגהות משלו. עשרים ושמונה עמודים הגהות¹⁰⁰. רש"ח מביא גם ציטטות רבות והשוואות מפסוקי תנ"ך לבסס את השגותיו. כדרכו בקודש כותב רש"ח גם הגהותיו בקיצור נמרץ ולמען הדיוק מפנה הוא את המעיין לספרו „שערי נעימה“. בסיום הגהותיו מקדיש רש"ח לספר „שערי זמרה“ שיר בנוי בחרוזין¹⁰¹, מיוסד על תנועות וניקוד לפסוקי הטעמים. להבנת השיר והמונחים, חיבר רש"ח פירוש המלים והטעמים וצירף אותו בסוף ההגהות. וכותב: „ובה סימתי כל העמל וכו', ר"ל מלאכה קדומה אשר עמלתי בה ג"כ, אני שלמה בהרב מהור"ר משה זצל"ה מזאמושטש“¹⁰². גם בשטח זה, חכמת הניקוד וחוקי הטעמים, מתגלה רש"ח כגאון ומדקדק גדול, אבל כיצד אומר הפתגם הקדמון: „הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל“¹⁰³, גם לכתב-יד זה לא היה „מזל“, טרם נמצא מלומד וחוקר תורת טעמי הפסקים והנגינות להתעניין בכתב יד זה ולפרסמו. כדאי וראוי חיבור זה להציל אותו מנשיה. ולדעתי, מוסד מכובד כמו מוסד הרב קוק מתאים לכך, להוציא ספר זה לאור לזכות את הלומדים והמתעניינים בתורת הטעמים וחוקותיהם ונגינותיהם.

אין ספק, שרבי שלמה חעלמא, שהיה רב פעלים מאין כמוהו, כתב וחיבר עוד ספרים רבים שטרם נתגלו. כפי שהבטיח במבוא לספרו „שלחן עצי שטים“: „ואם יזכני ה' בחיים ארוכים, עוד לאל ידי לעבוד עבודת הקודש במצות וחוקים. כל עוד נשמה באפי במלחמתה של תורה, קשתי אדריך כאיש מלחמה“¹⁰⁴.

בעת שרש"ח כתב שורות אלו עדיין היה צעיר לימים. דאגת הפרנסה לא היתה לו, כי שני אחיו ר' חיים ור' דוד ואחותו שיינדיל עסקו במו"מ ופרנסוהו בכבוד, כדי שיהיה פנוי ויוכל להתמסר מבלי דאגות בעבודת הקודש. בביתו היתה ספריה פרטית

98. „מרכבת המשנה“ (פפד"א תקי"א) מכיל גם חיבור „ברכות בחשבון“ ושם דן רש"ח בין השאר, על המן שירד במדבר ליוצאי מצרים — וזה הטעה אותו. את „מרכבת המשנה“ גופו כנראה, לא בדק פירסט. וזה הטעה גם את האנציקלופדיא הנ"ל.

99. ראה לעיל הערה 3. 100. כתב יד ספרייה מרכזית ציריך 32 עמ' 1.

101. שם עמ' 25 מס' 7. 102. שם עמ' 27.

103. זוהר נשא קלד א. 104. בהקדמתו לשלחן עצי שטים.

עשירה מאד בספרים וכתבי יד יקרי המציאות, וכה יאמר רבי שלמה חעלמא: „שלחן מלא דשן ובית מלא ספרים חנני ה' כי יש לי כל, אתי א-ל ואוכל”¹⁰⁵.

כל אותם הספרים שחיבר רש"ח הוא אף התכוון להוציאם לאור בקרוב ובהקדם, וכך הוא כותב: „בעוד הזמן... כי הזמן בוגד וחיים של האדם תלויים לו מנגד”^{105*}. כשסיים את ספרו „מרכבת המשנה” (פפד”א) התפלל לה' שיזכה להוציא לאור יתר הספרים שחיבר, ועל זה חיבר תפלה קצרה: „ויהי ככלות שלמה ויתפלל אל ה' תפלה קצרה... כן יזכני ה' להוציא לאורה חי' הו”ת שתחת ידי ושפתי רננות יהלל פי”^{105**}. למרבה הצער נאבדו הרבה מאוצרותיו היקרים של רש”ח. גאון זה כל גדולי דורו גמרו עליו את ההלל. על ספרו „מרכבת המשנה” כותב הרב ר' דוד מייזלש רבה של ברלין: „שלמה שמו ושלמה משנתו... שיר המעלות לשלמה”¹⁰⁶. הרב ר' גרשון ראב”ד ומו”צ דק”ק פפ”ד אומר: „כולם מבקשים את פני שלמה לשמוע חכמתו אשר נתן אלקים בלבן, החכמה והמדע נתון לו”¹⁰⁷. והרב ר' מרדכי רבה של ליסא כותב: „לתבונתו אין חקר, ולאוצרות חכמתו אין קצה”¹⁰⁸.

ספריו נעלמו חיש במהירות מפליאה ונאספו מן השוק. פרט לספרו „מרכבת המשנה” לא ידוע לקהל הרחב על ספריו האחרים. וגם ספר מונומנטלי זה לא נדפס מאז שנדפס בראשונה בשנת תקי”א¹⁰⁹, וספרו „שלחן עצי שטים” שי”ל בשנת תקכ”ב לא נדפס מהדו’ שניה עד היום¹¹⁰. חבל על אוצרות יקרים אלה שנאבדו, נשדדו ונשרפו במשך הדורות. ובמיוחד יש להצטער על כך, בימינו אלה, לאחר החורבן הגדול, שהרבה קהילות ישראל ובתי מדרשות גמחקו לגמרי על תושביהן ועל אוצרות תרבות ישראל שבהן ע”י הוונדלים. על דורשי רשימות לחקור ולחדש ולהציל לדורות הבאים את מה שאפשר עוד להציל.

בבית

105. בהקדמה למרכבת המשנה פפד”א. 105*. שם.
105**. מרכבת המשנה פפד”א, עמ’ אחרון. 106. בהסכמה למרכבת המשנה פפד”א תקי”א.
107. שם. 108. שם.
109. מרכבת המשנה ח”ב וג’ שלוניקי תקמ”ב.
110. בן יעקב אוצר הספרים בערך „שולחן עצי שטים” לר’ שלמה חעלמא, ברלין והתק”ו (תקי”ז) פפד”א תקל”ב.

טעה בשתיים... ברלין צ”ל תקכ”ב; הוצאת פפד”א תקל”ב — הוצאה זאת לא ידועה.